

**TO'QAYZORDA TARQALGAN DARAXT VA BUTA
O'SIMLIKLARI. ULARNING AHAMIYATI**

Abdubannonov Abdurahmon Zafarbek o'g'li

ADPI Biologiya yo'nalishi (kechki) 101-guruh talabasi

Аннотация:Под географией растений понимают распределение растений по поверхности Земли в соответствии с определенными естественными законами. Этот вопрос был поднят в начале XIX века известным немецким естествоиспытателем А. Гумбольдтом. Многие виды растений распространены в определенных климатических зонах, а в других регионах образуют региональный растительный покров. В большинстве случаев в глобальном масштабе выделяют следующие зоны растительного покрова: тундра, хвойные леса, вечнозеленые широколиственные леса, пустыни, холмы, саванны, тропические влажные леса, тропические листопадные леса, субтропические леса.

Abstract: Plant geography is understood as the distribution of plants on the Earth's surface based on certain natural laws. These issues were raised at the beginning of the XIX century by the famous German naturalist A. Humboldt. In most cases, the following vegetation cover zones are distinguished on a global scale: tundra, deciduous forest, evergreen broad-leaved forest, deserts, hills, savannas, deciduous tropics, etc.

Ключевые слова: роуи, климат, гидроморфная почва, дерево, куст, состояние окружающей среды, экосистема, культурное состояние.

Keywords: groves, climate, hydromorphic soil, tree, bush, state of the environment, ecosystem, cultural state.

To'qaylar dengiz, ko'l va daryolar qirg'oqlarini egallab turadi. Asosan dengiz sathidan 200 metrdan 600-700 metr gacha baland bo'lgan hududlarda uchraydi. To'qayzorlar hududlarning iqlim sharoitlariga, suv va tuproq tarkibiga mos

ravishda o'simlik turlariga egadir. Osiyo hududida qamishli to'qayzorlar, turanga va turangili, ilonchirmovuqli, jiyda va chakandali to'qayzorlar ko'p uchraydi. To'qoyzorlar – daryo va soy bo'ylarida joylashgan, o'ziga xos nam iqlimli va unumdor tuproqli hududlar bo'lib, o'zida boy o'simliklar va hayvonot dunyosini jamlagan muhim tabiiy ekotizim hisoblanadi. To'qoyzor o'simliklari, xususan daraxt va buta shaklidagi turlarning biologik, ekologik va xo'jalik ahamiyatini o'rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar nafaqat O'zbekistonda, balki dunyo miqyosida ham keng miqyosda olib borilgan. To'qoyzor — o'rmon zonasida joylashgan, ayniqsa, daraxtlar va o'simliklarning boy turlari bilan ajralib turadigan hududdir. Ushbu hududda o'rmon ekosistemi shakllanib, muayyan iqlim sharoitlari, yer osti suvlari darajasi va boshqa tabiiy omillar ta'sirida o'ziga xos o'simliklar tizimi mavjud. To'qoyzorning asosiy xususiyati, shu bilan birga, daraxtlarning katta xilma-xilligi, ular o'rtasida o'zaro bog'liqlik va o'sish sharoitlarining mosligi bilan bog'liqdir. To'qoyzorda uchraydigan asosiy daraxt turlaridan biri tol (*Populus*), terak (*Salix*) va zarang (*Ulmus*) kabi o'simliklar hisoblanadi. Tol daraxtlari, ayniqsa, daryo va ko'l bo'ylarida keng tarqalgan bo'lib, ularning ildizlari va barglari ekosistemadagi boshqa turlarga yaxshi moslashgan. To'qoyzorda tarqalgan daraxt turlari, nafaqat tabiatda, balki mahalliy iqtisodiyotda ham katta o'rin tutadi, chunki ular ko'plab foydali xom ashyo va resurslarni taqdim etadi. Shu bilan birga, ularning turlarini o'rganish va ular bilan bog'liq ekologik jarayonlarni tushunish, o'rmonlarni barqaror boshqarish va saqlash uchun zaruriydir. To'qoyzorning asosiy daraxt turlari, masalan, tol, terak va zarang, o'zining ekologik xususiyatlariga qarab, muayyan sharoitlarda o'sadi va rivojlanadi. Tol daraxtlari tez o'sishi va ildiz tizimining kuchliligi bilan ajralib turadi, bu esa ularni daryo va ko'l bo'ylaridagi suvsiz hududlarda ham barqaror o'sishini ta'minlaydi. Tolning boshqa turlarga nisbatan yuqori suv talab qilishi, shu bilan birga, uning barglarining katta yuzasi atmosferadagi namlikni oshirishga yordam beradi. Terak daraxti esa, o'zining moslashuvchanligi va tez o'sishi bilan birga, ko'plab ekologik manfaatlarni taqdim etadi.

To'qoyzor hududi o'simliklar va hayvonot dunyosining boy xilma-

xilligiga ega bo'lgan ekologik tizimdir. Bu hududda daraxtlar, butalar va o't-o'simliklar birgalikda o'sib, o'zaro ekologik aloqalarni o'rnatib, tabiiy muvozanatni saqlashda muhim rol o'ynaydi. To'qoyzorda uchraydigan buta o'simliklari, o'z navbatida, o'ziga xos ekologik ahamiyatga ega bo'lib, ular o'sish sharoitlariga moslashgan va hududning tabiiy barqarorligini ta'minlashda ishtirok etadi. To'qoyzorda uchraydigan buta o'simliklaridan biri na'matak (Caragana) bo'lib, u tez o'suvchi, bargli buta sifatida tanilgan. Na'matak asosan qurqoq yerlarda va nisbatan kam namlikka ega bo'lgan hududlarda o'sadi. Uning ildiz tizimi chuqur kirib, yer osti suvlarini yaxshi so'rib olishga moslashgan. Bu o'simlik, o'zining mustahkam ildiz tizimi bilan tuproqni eroziyadan himoya qiladi, shu bilan birga, tabiiy resurslarni tejankorlik bilan ishlatadi. Na'matakning ko'plab turlari, ayniqsa, uning ko'payishi va ko'plab hayvonlar uchun oziq-ovqat manbai sifatida foydasi katta bo'lganligi sababli, ekologik tizimda muhim rol o'ynaydi. Bu buta, shuningdek, o'zining nisbatan past bo'yli o'sishi va barglarining yuqori biologik faoliyati bilan tabiatda barqarorlikni ta'minlaydi. Jiyda butalari ham to'qoyzorda keng tarqalgan. Jiyda, asosan, suvga yaqin joylarda, daryo va ko'l bo'ylarida uchraydi. Uning barglari keng va o'ta namlikni yaxshi saqlaydi, bu esa jiyda o'sishining asosiy omillaridan biridir. Jiyda butalari tez o'sib, juda ko'p filiallar beradi, bu esa uning o'sishi uchun yaxshi sharoit yaratadi. Shu bilan birga, jiyda o'zining ildiz tizimi orqali yerni mustahkamlashda yordam beradi, erning eroziyasiga qarshi kurashadi va daryo va ko'l bo'ylaridagi ekosistemani saqlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. To'qoy ekosistemi o'zining yuqori ekologik qiymati bilan ajralib turadi va bu yerda daraxtlar hamda butalar, tabiiy muhitning barqarorligini ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Daraxtlar va butalar faqatgina o'simliklarning ko'rinadigan qismi emas, balki ularning ekologik funksiyalari butun ekosistemaning muvozanatini saqlashda muhim ahamiyatga ega. To'qoyda o'sadigan daraxtlar va butalar nafaqat o'simliklar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni, balki o'simliklar va hayvonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni ham shakllantiradi. Ularning ekologik funksiyalari bu hududdagi barcha organizmlar va resurslarning barqaror ravishda ishlashini ta'minlashga yordam beradi. To'qoy ekosistemalarida

uchraydigan daraxtlar, ayniqsa, tol, terak, zarang, qayin va boshqa daraxt turlari, o'zining ildiz tizimi orqali tuproqni mustahkamlashda, eroziyaga qarshi kurashishda va erning sifatini yaxshilashda katta ahamiyatga ega. Daraxtlarning ildizlari erni chuqur o'rab chiqib, tuproqni mustahkamlaydi, shu bilan birga, suvni yutib olish va resurslarni boshqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, daraxtlar barglari orqali havo namligini oshiradi va atmosferada kislorod chiqarib, karbonat angidridni so'rib olish orqali havoni tozalashga yordam beradi. O'simliklar tuproqning fizik va kimyoviy tarkibini yaxshilash, uning tuzilishini saqlash va oziq moddalarining teng taqsimlanishini ta'minlash orqali tuproqni mustahkamlaydi. Tuproqning barqarorligi o'simliklar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning ildiz tizimlari orqali amalga oshiriladi. Ildizlar tuproqni o'zaro bog'lab, uning yuqori qatlamlarini mustahkamlashga yordam beradi. O'simliklar ildizlari tuproq zarrachalarini bir-biriga bog'lash orqali tuproqning strukturasi yaxshilaydi va uning eroziyaga qarshi turish qobiliyatini oshiradi. Masalan, tog'li yoki daryo bo'yidagi hududlarda o'sadigan daraxtlar va butalar tuproqni chidamli qiladi, uning suvsizlanishiga va eroziyaga qarshi kurashadi. Ildiz tizimining chuqurligi va o'simliklarning ko'pligi tuproqning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'ladi. Tuproqning mustahkamlanishidagi o'simliklarning roli nafaqat tuproq zarrachalarini bir-biriga bog'lab, uning strukturasi saqlashda, balki tuproqning namlik saqlash qobiliyatini oshirishda ham juda katta. O'simliklar suvni tuproqdan so'rib olish va o'simlik tanasiga yig'ish orqali erdagi namlikni boshqarishga yordam beradi. O'simliklarning ildizlari eroziyaning oldini olishda va tuproqning yuqori qatlamini saqlashda muhimdir. Misol uchun, intensiv yomg'irlar, daryo toshqinlari yoki shamol tufayli yuzaga keladigan tuproq eroziyasi o'simliklarning ildiz tizimi orqali sezilarli darajada kamaytiriladi. O'simliklarning tuproqni mustahkamlashdagi va bioxilma-xillikni qo'llab-quvvatlashdagi roli nafaqat tabiiy ekologik jarayonlar, balki inson tomonidan olib boriladigan ekosistemani boshqarish faoliyatining samaradorligini ta'minlashda ham muhimdir. O'simliklar yordamida tuproq eroziyasini oldini olish, bioxilma-xillikni saqlash va barqaror agrar amaliyotlarni amalga oshirish, ekologik barqarorlikni saqlash uchun zaruriy choralar

hisoblanadi. Daraxtlar va butalarning xalq xo'jaligidagi ahamiyati juda katta va ularning turli sohalarda foydalari beqiyosdir. Ular nafaqat tabiiy ekosistemalarni saqlash, balki insoniyatning kundalik hayotida, iqtisodiy va madaniy sohalarda ham muhim rol o'ynaydi. Daraxtlar va butalarning xalq xo'jaligida o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lgan asosiy sohalar yog'och ishlab chiqarish, dorivor o'simliklar, va manzarali o'simliklar sifatida foydalanishdir. Yog'och ishlab chiqarish: Daraxtlar va butalar yog'och ishlab chiqarishda eng muhim resurslardan biridir. Yog'ochning turli turlari qurilish, mebel, ko'chmas mulk sanoati, qog'oz ishlab chiqarish, va energiya ishlab chiqarish kabi sohalarda keng qo'llaniladi.

Xulosa: Shunday qilib, o'simliklar tuproqni mustahkamlash va bioxilma-xillikni qo'llab-quvvatlashda faqat tabiiy jarayonlarning faolligini ta'minlabgina qolmay, balki tabiiy resurslarning barqaror boshqarilishini va ekologik tizimlarning uzoq muddatli saqlanishini ham ta'minlaydi. To'qoyda o'sadigan daraxtlar va butalar nafaqat o'simliklar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni, balki o'simliklar va hayvonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni ham shakllantiradi. Ularning ekologik funktsiyalari bu hududdagi barcha organizmlar va resurslarning barqaror ravishda ishlashini ta'minlashga yordam beradi. To'qoy ekosistemalarida uchraydigan daraxtlar, ayniqsa, tol, terak, zarang, qayin va boshqa daraxt turlari, o'zining ildiz tizimi orqali tuproqni mustahkamlashda, eroziyaga qarshi kurashishda va erning sifatini yaxshilashda katta ahamiyatga ega. Bu ekologik funktsiyalarni chuqur o'rganish va samarali boshqarish orqali biz tabiatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Botanika .B.S. ISLOMOV, M.A. HASANOV 2020 yil 8 iyul.
2. Axmedov A.A., Karimov A.K. O'zbekiston o'simliklari va ularning sistematikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
3. Turdiyev A.T. O'simliklarning biologik xilma-xilligi va ularni muhofaza qilish. – Toshkent: Ekosan, 2022.